

הרב אהוד אחיטוב

נוסה ברכת פדיון 'נטע רבעי' בימינו - על פירות הארץ ופירות חו"ל

פתיחה

מהי הברכה שמברכים בשעה שפודים פירות נטע רבעי, האם יש הבדל בין פדיון ענבים של נטע רבעי לפדיון פירות אחרים? והאם יש הבדל בין פדיון נטע רבעי מגידולי הארץ לפדיון נטע רבעי מגידולי חו"ל?

א. פדיון פירות הכרם ופדיון פירות שאר האילנות

בגמרא במסכת ברכות (לה ע"א) נחלקו אמוראים האם מצוות חילול פירות בשנה הרביעית קיימת בכל סוגי פירות האילנות לאחר שיצאו משנות הערלה, או שרק בפירות הכרם בלבד, וזו לשון הגמרא: 'דאיתמר: רבי חייא ורבי שמעון ברבי, חד תני: כרם רבעי, וחד תני: נטע רבעי'. הגמרא אמנם לא הכריעה בשאלה זו ונשארה בספק, אך ב'שאלות דרב אחאי גאון',² הכריע שרק בארץ ישראל פוסקים כדעת הסוברים שיש לחלל פירות נטע רבעי מכל סוגי העצים, משום שמעיקר הדין חיוב ערלה ורבעי בה הוא מן התורה.³ לעומת זאת בחו"ל מצוות רבעי אינה כוללת את כל האילנות. בדבריו הוא מתבסס על כך שאיסור ערלה בחו"ל אינו מן התורה אלא מהלכה למשה מסיני,⁴ והלכה זו קובעת, שרק

1. את דעת הסוברים כן ביאר הריטב"א, ברכות לה ע"א ד"ה הניחא, כלשוננו: 'ויש אסמכתא לדבריו מדכתיב (דברים כ, ו) אשר נטע כרם ולא חיללו וכו' כלומר מוכח דחילול דווקא בכרם'. מסתבר שאין כוונתו לראיה גמורה, אלא רק לאסמכתא שהרי להלכה אדם חוזר מעורכי המלחמה במלחמת רשות רק אם נטע שאר אילנות ככרם דהיינו לכל הפחות חמישה אילנות, כדעת חכמים כמבואר בגמרא סוטה מג ע"ב; וראה עוד בספר ברכת שלום, ברכות לה ע"א ד"ה הניחא.
2. שאלות דרב אחאי גאון, שאלתא ק ד"ה והאי; שיטה זו הובאה גם בר"ן, ראש השנה ט ע"ב ד"ה ולענין רבעי, ובקידושין טז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה רב יוסף, אף שהוא לא נקט כמותה. אך הכפתור ופרח, פנ"ג; רשב"א, ברכות לה ע"א ד"ה ולענין פסק הלכה, בשם בעלי התוס' ובשם בעל המאור, פסקו כדעה זו.
3. יש לציין שאף שחיוב ערלה לדעת הרבה מן הפוסקים הוא מן התורה אף בזמן הזה, וכפי שגם פסק השו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ח, הרי שלגבי חיוב נטע רבעי בזמן הזה נחלקו הפוסקים, היות שקיימת השוואה בינו לבין מעשר שני שלרוב הפוסקים חיובו בימינו הוא מדרבנן. עיין על כך במאמרו של הרב שי לוי 'נטע רבעי בזמן הזה בגבולות עולי מצרים', אמונת עתיך 121, עמ' 47-55.
4. כלשון המשנה, ערלה פ"ג מ"ט: 'חדש אסור מן התורה בכל מקום, הערלה הלכה והכלאים מדברי סופרים', וכביאור רבי יוחנן בגמרא קידושין לז ע"ב, שהביטוי 'הערלה הלכה' פירושו 'הלכה למשה מסיני'. וכן פסקו הרמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"ה ה", והשו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ח.

בוודאי ערלה מחמירים בחו"ל ולא בספק ערלה.⁵ על פי זה מבאר ה'שאלות' שמכיוון שיש מחלוקת בגמרא האם מצוות 'רבעי' כוללת רק גפנים או אף שאר אילנות, לכן, אף שבארץ ישראל מחמירים כדעת הסוברים שמצוות 'רבעי' נוהגת בכל האילנות, כיוון שזה 'ספק דאורייתא'. אך בחו"ל מקילים עפ"י הכלל 'כל המקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ'.⁶ ולכן לדעתו יש לפסוק כדעת הסוברים שאין חיוב 'רבעי' בחו"ל אלא רק ביבול של 'כרם רבעי', כלומר לכל הפחות חמש גפנים הנטועות במבנה של 'שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב דמקרי כרם באנפי נפשיה'.⁷ אך בפחות מכך דין הגפנים כשאר פירות שבחו"ל שאין חובת חילול רבעי כלל. וכן דעת ספר 'האשכול'⁸ ה'אבודרהם',⁹ שו"ת הריטב"א,¹⁰ אור זרוע,¹¹ ה'סמ"ג',¹² הרא"ש,¹³ והטור.¹⁴ גם הרמב"ן¹⁵ והר"ן¹⁶ סוברים שאין חיוב 'רבעי' בחו"ל על פירות שאר האילנות, אך לדעתם חיוב 'רבעי' בחו"ל כולל אף פדיון של גפנים יחידות שאין עליהן שם כרם. לעומת זאת, לדעת ר"י הזקן¹⁷ גם בחו"ל חל דין נטע רבעי בכל האילנות כמו בארץ ישראל. ולדעת הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פ"י הט"ו) אין כלל קדושת 'רבעי' בפירות חו"ל, וכלשונו:

ראה לי שאין דין נטע רבעי נוהג בחו"ל אלא אוכל פירות שנה רביעית בלא פדיון כלל שלא אמרו אלא בערלה וכו' והורו מקצת גאונים שכרם רבעי לבדו פודין אותו בחו"ל ואחר כך יהיה מותר באכילה ואין לדבר זה עיקר.¹⁸

5. על פי המשנה, ערלה פ"ג מ"ט: 'ספק ערלה... בחוץ לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט'; וכביאור הגמרא קידושין לט ע"א: 'א"ל כך נאמר ספקה מותר ודאה אסור'; וכפי שפירש רש"י, קידושין לט ע"א ד"ה כך, שהכוונה היא ש'כך נאמרה הלכה למשה', וכן פסקו הרמב"ם, הל' מאכלות אסורות פ"י ה"י, והשו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ט, שספק ערלה בחו"ל מותר.
6. אף על פי שהכלל 'כל המקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל' נאמר במסכת ברכות לו ע"א בנוגע לערלה בחלקים השונים של עץ הצלף, כתבו הגאונים הנ"ל שהכלל חל גם בעניינים אחרים.
7. על פי לשון השאלות שם. להבהרת המושג 'שתים כנגד שתים' ואחד יוצא זנב' ראה כלאי הארץ, פ"ז ה"ז אות ב-ג.
8. ספר האשכול (מהדורת אלבק), הל' ערלה ופדיון כרם רבעי קיד ע"ב.
9. אבודרהם, הל' ברכת המצוות ומשפטיהם ד"ה תשובה הכי.
10. שו"ת הריטב"א, סי' קמה ד"ה קבלת הגאונים.
11. אור זרוע, הל' ערלה סעי' קעו.
12. סמ"ג, לאוין קמו אות ד.
13. רא"ש, ברכות פ"ו סי' א.
14. טור, יו"ד סי' רצד סעי' ז, ופסק כדעת אביו הרא"ש. שיטה זו הובאה בב"י, שם ד"ה ומ"ש א"א ז"ל.
15. רמב"ן, ראש השנה ט ע"ב ד"ה והא דא"ר אליעזר.
16. ר"ן (ראש השנה ט ע"ב ד"ה ולענין רבעי; קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה רב יוסף) וכך ניתן לכאורה ללמוד מדברי ה"י, סי' רצד ד"ה ומ"ש א"א שנקט כדעה זו; אמנם נחלקו הפוסקים כיצד לפרש את דבריו בפסיקתו בשו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ז; ראה להלן אות ב.
17. דבריו הובאו ברבנו יונה, ברכות כד ע"ב ד"ה ולענין פסקא. לדעה זו הכלל 'כל המקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל' לא נאמר באופן גורף. ועיין על כך עוד במעדני יו"ט, ברכות פ"ו ס"ק ג.
18. החידוש בהלכה זו שהרמב"ם בהלכות מביא את הוראת הגאונים ודוחה אותה. בספר טללי אורות מביא בשם רבי שמחה זליג מבריסק, שהרמב"ם מתבסס על דרשת הירושלמי, סוטה פ"ה ה"ח, שמי שנטע כרם בחו"ל ולא חיללו אינו חוזר מעורכי המלחמה כי אין עליו מצווה לחללו. אך עיין שם בדברי הגר"ז מבריסק שדחה דבריו.

ב. דעת ה'שלחן ערוך' והאחרונים

ה'שלחן ערוך'¹⁹ הביא שתי דעות, וזו לשונו:

דין נטע רבעי נוהג אף בחוצה לארץ. ויש מי שאומר שאינו נוהג אלא בארץ, אבל בחוצה לארץ פירות הבאים אחר שעברו שני ערלה מותרים בלא פדיון. והוסיף הרמ"א: 'ויש אומרים שאינו נוהג בחוצה לארץ בכרם, ולא בשאר אילנות'. מסדר הדברים ב'שלחן ערוך' נראה שפסק כדעת הסוברים שנטע רבע נוהג בחו"ל בכל האילנות, וציין שיש חולקים שאין דין נטע רבעי בחו"ל כלל. אך לא הביא כלל את הגאונים והראשונים הסוברים שדין 'רבעי' נוהג רק בכרם או בגפנים.²⁰ אולם יש שפירשו שפסק כדעת הגאונים שפדיון 'רבעי' בחו"ל נוהג רק בפירות כרם, ולא בפירות שאר אילנות,²¹ ויש אף שכתבו שיש טעות סופר בדבריו וצריך לומר 'דין כרם רבעי נוהג אף בחו"ל'.²² בהמשך לשיטה זו יש שהרחיבו וכתבו שיש לפדות גם יכול של גפנים יחידות, כך כתב ה'חזון איש'.²³ הש"ך כתב,²⁴ שצריך לחוש לכל השיטות, ולדעתו צריך לפדות בחו"ל את כל סוגי הפירות בשנתם הרביעית ללא ברכה. וכך גם פסק הגר"ע יוסף בשו"ת 'יביע אומר'.²⁵

ג. נוסח ברכת פדיון רבעי של כרמים בחו"ל

למחלוקת הנ"ל יש השלכה על נוסח חילול פירות רבעי בחו"ל, ולדעת חלק מהפוסקים אף על נוסח חילול נטע רבעי בארץ.

19. שו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ז.

20. וכן למד מדבריו השולחן גבוה, סי' רצד ס"ק יט, והוסיף שכן דעת רוב הפוסקים. אך בשו"ת יביע אומר, ח"י יו"ד סי' לה ד"ה תשובה, הקשה על כך שמדברי רוב הראשונים משמע שסוברים כדעת הגאונים. אך קושי נוסף מדוע השו"ע פסק שלא כדעת הרמב"ם ושלא כדעת הרא"ש שלדעת שניהם אין מצוות חילול נטע רבעי בשאר אילנות בחו"ל.

21. כך ניתן ללמוד מדברי הב"י, סי' רצד ד"ה ומ"ש א"א שנקט כדעה זו; כן דייק הפתחי תשובה, יו"ד סי' רצד ס"ק ו בדעת השו"ע שלמרות שבתחילת הסימן (יו"ד סי' רצד סעי' ז) הביא כדעה סתמית את דעת ר"י הזקן שנוהג בכל הפירות ואח"כ את דעת הרמב"ם שאין כלל קדושת רבעי בחו"ל, אך בהמשך דבריו (שם סעי' יז) מוכח שהסכים לדעת הגאונים שאומרים 'כל המקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל' שהרי על פי טעם הזה הקל שאין דין ערלה בהברכה בחו"ל. וכן סוברים הדרישה, שם אות ד והפרישה, אות יח ד"ה שאינו נוהג והגר"א, שם ס"ק כח, שהעיקר למעשה כדעת הגאונים, ומדבריהם משמע שהצריכו דווקא בכרם גמור כמבואר לעיל.

22. מהר"י קאשטרו בספר ערך לחם, יו"ד סי' רצד סעי' ז, שדן בדבריו בהרחבה, והכריע שלא כדבריו.

23. חזו"א, ערלה סי' יא ס"ק יט, ודיני ערלה ס"ק ט; וכן משמע מדברי הרב יוסף משאש בשו"ת מים חיים, יו"ד סי' קמב, שהמנהג במרוקו הוא לקיים מצוות חילול נטע רבעי רק בגפנים.

24. ש"ך, יו"ד סי' רצד ס"ק יז.

25. שו"ת יביע אומר, ח"י יו"ד סי' לה ד"ה מסקנא דדינא, שהוסיף שגם כרם צריך לפדות ללא ברכה, לחוש לדעת הרמב"ם שפסק שאין דין פדיון רבעי נוהג בחו"ל אפילו ביבול הכרם.

1. הסוברים שהנוסח הוא 'על פדיון הכרם'

ב'שאלות דרב אחאי גאון'²⁶ מובא סדר פדיון ארוך לפירות הכרם בחו"ל, וכן כתב בספר 'האשכול' (מהד' אלבק הל' ערלה ופדיון כרם רבעי קיד ע"ב) בשם הגאונים את אופן פדיון כרם רבעי, וזו לשונו:

וכתב גאון ז"ל, היכי עביד מייתי חמשה אשכולות מארבע פינות הכרם ומאמצעיתו ומביא חטים או שעורים ומניחן זה בצד זה ומברך בא"י אמ"ה אקב"ו על פדיון הכרם.

כך גם פסק בשו"ת הריטב"א,²⁷ שנוסח הברכה הוא 'על פדיון הכרם'.²⁸

2. הסוברים שנוסח הברכה הוא 'על פדיון כרם רבעי'

באופן דומה עם קצת שינוי כותב ה'אבודרהם'²⁹ שנוסח הברכה הוא 'על פדיון כרם רבעי', וזו לשונו: 'וכל שכן שמברך על פדיון כרם רבעי'. וכן מובא בנוסח פדיון נטע רבעי כפי שפסק הרא"ש:³⁰

ולאחר שנלקט כל הכרם מחלל כל הענבים על פרוטה אחת ומברך אקב"ו על פדיון כרם רבעי ושוחק הפרוטה ומפזרו לרוח או זורה לנהר.

3. הסוברים שנוסח הברכה הוא 'על פדיון נטע רבעי'

לעומת זאת נוסח הפדיון שכתב הרמב"ם³¹ הוא נוסח כללי:

כיצד פודין פירות נטע רבעי בזמן הזה, אחר שאוסף אותן מברך, בא"י אמ"ה אקב"ו על פדיון נטע רבעי, אח"כ פודה את כולן אפילו בפרוטה אחת.

בנוסח של הרמב"ם אין כלל חילוק בין נטע רבעי בשאר אילנות לבין נטע רבעי של גפנים, משום שכאמור לדעת הרמב"ם אין כלל חיוב נטע רבעי בחו"ל ובארץ ישראל כל הפירות חייבים בנטע רבעי. אולם מנוסח הברכה שכתבו חלק מהראשונים נראה שדעתם כדעת ר"י הזקן שהבאנו לעיל וההולכים בשיטתו, שבחו"ל נוהג דין 'רבעי' גם בשאר אילנות. כן נראה בספר 'מנהגי מהר"ש מנוישטט',³² שהביא את נוסח הרמב"ם 'על פדיון נטע רבעי' כלומר לדעתו נוהג רבעי גם בחו"ל. וכן כתב באופן דומה בספר 'לקט יושר',³³ ללא המילה 'נטע' וזו לשונו:

26. שאלות דרב אחאי גאון, ויקרא שאלתא ק.

27. שו"ת הריטב"א, סי' קמה ד"ה קבלת הגאונים.

28. חשוב לציין שהריטב"א מביא את סדר הפדיון המובא בגאונים ולפיו צריך לאסוף ענבים מארבע חלקי הכרם, אף שלא מצאנו לכך מקור בדברי חז"ל. ייתכן שמשום כך הוסיף הריטב"א וכתב: 'כי אולי דבריהם דברי קבלה', אך הוא מדגיש שאין זה לעיכובא אלא ניתן לפדות על פרוטה או פרי אחר בשווה פרוטה, כפי שאכן נפסק להלכה.

29. אבודרהם, הל' ברכת המצוות ומשפטיהם ד"ה תשובה הכי.

30. רא"ש, הל' ערלה סי' ט.

31. רמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"י הי"ז.

32. מהר"ש מנוישטט, סי' תז.

33. לקט יושר, ח"ב יו"ד עמ' סא ענין א.

נטע רבעי וכרם רבעי פודה כשהוא תלוש שהוא שווה מנה על מחצה ווינר.... שהוא יותר מפרוטה... ואמר הברכה בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצוותיו וצונו על פדיון רבעי.³⁴

מהקשר הדברים מוכח שהוא כותב הנחיה למעשה כיצד לקיים פדיון נטע רבעי בחו"ל, כשהוא אף מציין על איזו מטבע יש לחלל את הפירות.

ד. נוסח ברכת פדיון רבעי של גפנים בארץ ישראל

באופן פשוט החילוקים המובאים לעיל בנוגע לנוסח ברכת חילול 'רבעי' שייכים רק בחו"ל שם קיים דיון האם החובה היא רק בפירות כרם, או גם בשאר הפירות. אך בארץ ישראל שבה חל חיוב נטע רבעי על כל הפירות, לכאורה הנוסח יכול להיות 'על פדיון נטע רבעי' או 'על פדיון רבעי' ואין הבחנה בין פירות שאר אילנות לפירות הכרם, וכמו כן אין להבחין בנוסח הברכה בין פירות כרם לפירות של גפנים יחידות. וכך אכן כתבו הרבה מהאחרונים.³⁵ אולם הגר"מ אליהו פסק שלמרות שבארץ ישראל יש לפדות את כל סוגי הפירות, עדיין קיימת הבחנה בנוסח הברכה בין ענבים לפירות שאר אילנות, כפי שמובא בפסקיו (פסקי הראש"ל צ"ח הגר"מ אליהו, התורה והארץ, ח"ה עמ' 47 סעי' יא):

כשפודה כרם ענבים בשנה הרביעית לנטיעתם מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו על פדיון כרם רבעי, ויש מברכים על פדיון הכרם.

אולם כשפודה שאר פירות בשנה הרביעית לנטיעתם מברך: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו על פדיון נטע רבעי.

הסברה שעומדת ביסוד הבנה זו, שכיוון שקיים בראשונים נוסח המייחד את פירות הכרם מפירות שאר האילנות, לא גרע חלקם של פירות הכרם בארץ ישראל, שהרי גם בארץ ישראל קיימת שיטה בין התנאים הסוברת שמצוות רבעי היא רק על פירות הכרם, כמבואר לעיל. כמובן כל זה הוא דווקא כשפודים ענבים שצמחו בכרם, אך ענבים של גפנים יחידות, או אפילו חמש גפנים ומעלה שאינן נטועות בצורת כרם, לדעת כולם אין לברך 'על פדיון הכרם' אלא 'על פדיון נטע רבעי'.³⁶

34. השינוי בנוסח שלו שאינו מצריך לומר: 'על פדיון נטע רבעי' אלא 'על פדיון רבעי'.
35. כן משמע בפשטות על פי מה שפסקו בכרם ציון, הל' ערלה פי"ח סעי' יד ובספר נטע הילולים להגר"ז גרוסברג, שדין נטע רבעי בארץ ישראל נוהג ולא ציינו חילוק בין גפנים יחידות לבין עצים אחרים, וכן כתב באופן פשוט בילקוט יוסף, ערלה עמ' תרפג סעי' יז ובהערה שם את החילוקים הנ"ל רק ביחס לפירות נטע רבעי בחו"ל ולא בנטע רבעי שגדל בארץ ישראל.
36. וכך גם נפסק בחוברת הלכות הארץ, עמ' 145-146.

ה. נוסח ברכת פדיון 'רבעי' – 'על פדיון' או 'לפדות'

1. הדעות השונות בנוסח הברכה

בנוסף לשאלה האם קיים נוסח שונה בין פדיון 'רבעי' בארץ ישראל לפדיון 'רבעי' בחו"ל. יש לדון בשאלה האם לברך 'על פדיון' או 'לפדות'. בנוגע לפדיון מעשר שני נאמר בירושלמי (דמאי פ"א ה"ד) שהנוסח הוא 'על פדיון', וזו לשונו:

תני רבי חלפתא בן שאול מחללין דמאי במרחץ, שאינו טעון ברכה. הוא ודאי טעון ברכה. רבי מנא בעי קומי רבי יודן כיצד הוא מברך? אם היו פירות: על פדיון מעשר שני, אם היו מעות על חילול מעשר שני.

על פי זה פסק רבי דוד אבודרהם³⁷ גם בנוגע לנוסח פדיון כרם רבעי בחו"ל, שצריך לומר 'על פדיון'. והוא מדגיש שאף אם מחלל כרם רבעי של עצמו הדין כן. ונראה שכוונתו לומר שלמרות שבמצוות אחרות קיים הבדל בנוסח הברכה בין אם אדם עושה מצווה לעצמו לבין אם עושה אותה לאחרים,³⁸ בפדיון מעשר שני ופדיון נטע רבעי אין זה משנה אם עושה לעצמו או עושה לאחרים כיוון שכשהוא פודה את הפירות הם נעשים חולין לכולם, ולכן בין אם פודה לעצמו ובין פודה לאחרים מברך 'על פדיון' וכך הוא כותב בקצרה:

וכל שכן שמברך על פדיון כרם רבעי ועל הפרשת מעשר שני משום דלא תליין בדעת אחרים ולא בהנאתן.³⁹

לעומת זאת בספר 'מנהגי מהר"ש מנוישטט' (סי' תז) מובא שהנוסח הוא 'לפדות', וזו לשונו:

ומתי שפודין נטע רבעי, אמר מה"ר שלום שמברכין אשר קדשנו במצוותיו וצונו לפדות נטע רבעי.

ניתן אמנם לומר שהמהר"ש מנוישטט התייחס למקרה בו אדם פודה פירות 'רבעי' שלו, ולדעתו ההבדל בנוסח בין 'על פדיון' לבין 'לפדות', תלוי בשאלה מי מקיים את המצווה: אם הבעלים פודים את הפירות שלהם עליהם לברך 'לפדות', ואם פודים פירות 'רבעי' של אדם אחר צריך לברך: 'על פדיון'.⁴⁰ אך מפשט דבריו משמע שזה הנוסח הקבוע של פדיון 'רבעי'. לעומתו מחדש הרדב"ז שבנטע רבעי ובמעשר שני אין זה משנה אם אדם פודה

37. סידור אבודרהם, הל' ברכת המצוות ומשפטיהם ד"ה תשובה הכי.

38. על פי תוספתא ברכות פ"ו ה"ו; ירושלמי ברכות פ"ט ה"ג, הסוברים שמברכים בשעת עשיית ציצית, תפילין, סוכה וכדו'. ושם מחלק הירושלמי בין אם אדם עושה מצווה לעצמו שמברך 'לעשות' ובין אם עושה לאחרים שמברך 'על עשיית'. אמנם למעשה לא נפסק לברך בשעת עשיית המצווה כיוון שהתלמוד הבבלי לא פסק כן. אך הרמב"ם, הל' ברכות פ"א ה"ב-ה"ג הביא כן להלכה לגבי ברכת **קיום** המצוות, כגון קביעת מזוזה שאם קובע לעצמו מברך 'לקבוע' ואם קובע לאחרים מברך 'על קביעת מזוזה' וכן בברית מילה מל את בנו מברך 'למול את הבן', ומל ילדים אחרים מברך 'על המילה'.

39. ייתכן שכוונתו להסבר של הרדב"ז שמובא להלן המנמק את הנוסח, שכיוון שפוסקים כדעת רבי מאיר שמעשר שני ממון גבוה כמבואר בגמרא סוכה לה ע"א ובסנהדרין קיב ע"ב, ובעוד מקומות, וכפי שפסק הרמב"ם, הל' מעשר שני פ"ט ה"ב, שהן מעשר שני והן נטע רבעי, נחשבים ממון גבוה שהרי נקראו 'קודש', לפיכך אין משמעות לכך שפירות הטבל היו בבעלותו, כי לאחר שהוא קרא להם שם מעשר שני, הם ממון גבוה, והפדיון הוא לצורכו ולצורך אחרים במידה שווה.

40. לפי דבריו יוצא שהירושלמי דיבר דווקא על אדם שפודה נטע רבעי שאינו שלו, וזה דבר מיוחד. וייתכן שמשום כך הסיק האבודרהם שגם בעל הפירות מברך 'לפדות כרם רבעי'.

פירות שלו או פירות של אחרים, תמיד צריך לברך 'על פדיון', היות שמעשר שני ונטע רבעי נקראים 'קודש' ואינם ממון הבעלים אלא 'ממון גבוה', אלא שהתורה נתנה לבעלים זכות לאכול מהם. לכן אף כשאדם פודה פירות שלו, הרי זה כמי שפודה פירות של חברו שמברך 'על פדיון', וכך כותב הרדב"ז (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ז):
איכא למידק אמאי אינו מברך בלמ"ד היכא שפודה נטע רבעי [שלו] דומיא דמילה! וי"ל דנטע רבעי אינו שלו דקדש קרייה רחמנא ושפיר מברך בעל.

2. פסק ההלכה

ה'שלחן ערוך' (יו"ד סימן רצד סעי' ו) פסק כדעת האבודרהם ורוב הראשונים, וכפי שמוכח גם ברדב"ז⁴¹ לגבי ברכת פדיון נטע רבעי, וזו לשונו: 'ויברך בשעת פדיון: אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון רבעי'. וכך כתב ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' שלא סעי' קלז) בנוסח הברכה על פדיון מעשר שני: 'הפודה מעשר שני, מברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון מעשר שני', וכך מובא בחלק מהנוסחאות של חילול מעשר שני הנדפסים בסידורים, וכך פסק למעשה הגר"ז גרוסברג.⁴² יוצא שה'שלחן ערוך' פסק גם כדעתו של הרדב"ז בפירושו לרמב"ם.⁴³ אלא שהרדב"ז עצמו בתשובותיו⁴⁴ הורה שצריך לברך 'לפדות', כפי שכתב ב'סדר תרומות ומעשרות בירושלים'⁴⁵ לברך: 'אשר קדשנו וכו' לפדות המעשר'. אמנם בדבריו אין התייחסות לפדיון 'רבעי', אך נראה שאין סברה לחלק בין נוסח פדיון מעשר שני לפדיון 'רבעי'. גם הרב צבי יהודה הכהן קוק, בהרחבות לסידור 'עולת ראייה' (ח"ב עמ' תיט-תכ) מציין בעקבות דברי הרדב"ז,⁴⁶ שכך נוסח פדיון מעשר שני שהנהיג הגר"ש סלנט רבה של ירושלים וכפי שהנהיג אביו הגראי"ה קוק ביפו ובירושלים, וזו לשונו:

וכן היה בסדר תרומות ומעשרות שסודר על ידי אאמו"ר הרב זצ"ל פעמיים מקודם בעיה"ק יפו ת"ו ואח"כ פה עיקו"ת ירושת"ו, וכן היה מוחזק פה, כעדותם של וותיקי ירושלים בענייני תרו"מ... וכן גם להגר"ש סלנט זצ"ל היה מוחזק וקבוע הנוסח לפדות מע"ש לפי ההוראה שנמסרה בשמו (ע"י הרב בן ציון ידלר זצ"ל).

את ההבדל בין נוסח 'על פדיון מעשר שני' לבין הנוסח 'לפדות מעשר שני' ביאר בהרחבה הרב צבי יהודה⁴⁷ על בסיס ראיות מדברי ראשונים ואחרונים שקיימת עדיפות לנוסח ברכה בו באים לידי ביטוי אף פרטי ההלכה של המצווה עליה אנו מברכים. וכיון שכיום איננו יכולים לאכול מעשר שני בירושלים, ואנחנו רוצים שפירות מעשר שני לא יירקבו עד שאי אפשר לאוכלם, פדיון פירות המעשר מחויב המציאות. לדעתו, זאת גם סברת הרדב"ז שכאשר פסק הלכה למעשה, הוא הורה שלאחר החורבן הנוסח הוא 'לפדות

41. רדב"ז, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ז.

42. המעשר והתרומה, פ"א סעי' סג ובבית האוצר שם אות פג.

43. רדב"ז, הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ז.

44. שו"ת הרדב"ז, ח"ב סי' תשל"א.

45. יש לציין שבכל המהדורות הוחלפו שנות המעשר בטעות הדפוס, וכך צ"ל כתוב שם: 'אם שנה זו הוא ראשונה או שנייה או רביעית או חמישית שמעשר שני נוהג בהם מברך אשר קדשנו וכו' לפדות המעשר'.

46. בתשובותיו שם.

47. סידור עולת ראייה, ח"ב עמ' תטז-תכ.

מעשר שני, ועל בסיס זה פסקו הגר"ש סלנט והגראי"ה קוק, לברך 'לפדות מעשר שני'. אמנם לא מצאנו התייחסות דומה בדברי הגדולים הנ"ל כיצד לברך כאשר פודים 'רבעי' בימינו. אך לענ"ד הסברה נותנת שלדעת הסוברים שבימינו שצריך לברך 'לפדות מעשר שני' כך הדין ביחס לחילול 'רבעי' בימינו. כיוון שגם פירות 'רבעי' לא ניתן לאכול בזמן הזה בירושלים כשאין מקדש ואין טהרה, והפדיון הוא האפשרות היחידה. יתרה מכך במצוות פדיון 'רבעי' מצאנו שלדעת חלק מהראשונים יש לפדיון ערך בפני עצמו גם בזמן המקדש. כי אמנם במעשר שני, המצווה העיקרית היא לאכול את הפירות בירושלים בטהרה, ורק אם קשה להעלות את הפירות לירושלים, אפשר לחללם על כסף ולהעלותם לירושלים ולקנות בו אוכל ולאוכלו בקדושה בירושלים, אך בפדיון 'רבעי' נחלקו הראשונים אם הוא כמעשר שני שרק כאשר לא רוצים לאכול את הפירות בירושלים, מקיימים אותה, או שיש לו ערך בפני עצמו. מחלוקת זו מבוססת על דברי הגמרא (ברכות לה ע"א):

והאי קדש הלולים להכי הוא דאתא? האי מיבעי ליה, חד: דאמר רחמנא - אחליה והדר אכליה וכו'.

לדעת רש"י⁴⁸ פדיון 'רבעי' אכן נעשה רק מחוסר ברירה, כלשוננו: 'אחליה והדר אכליה, הוציאהו לחולין על ידי פדיון אם באת לאוכלו חוץ לירושלים'. לעומת זאת מדברי הרשב"א בשם הראב"ד⁴⁹ משמע שפדיון נטע רבעי הוא חלק ממצוות האכילה שלו. כפי שכתב, וזו לשוננו:

הא מבעי ליה חד דאמר רחמנא חלול אחליה לקדושתו והדר אכליה... שהחילול הזה שאמרה תורה כאן היינו הלול של חלול כשמחללין קדושתו על פדיונו, אבל עיקר החלול ממקום אחר למדנוהו מדכתיב אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישוב לביתו וגו' אלא שמשם לא למדנו מתי יהיה החלול וכאן גלה הכתוב שהוא בשנה הרביעית דדרשין האי קודש הלולים שיהא מהולל כקדש שלא יאכל פרוי בלא פדיון שיפדנו בשנה הרביעית.

הבחנה זאת מובאת במאמרו של הרב יצחק גרינברג בקובץ 'תבונה', כפי שהביא בשמו הגרצ"ה קוק בהמשך דבריו בהוספות לסידור 'עולת ראייה'⁵⁰, וזו לשוננו: ובתבונה חוברת י' תמוז תש"ו ביאר יפה הרב ר' יצחק גרינברג את החילוק שבין מע"ש שאינו עומד מעיקר לפדיון אלא למצות אכילתו לנט"ר שעומד לכך בשביל היתר אכילתו ומברך על פדיון, אם ר"ל⁵¹ בזה ג"כ נוסח הברכה.

נראה שהרב צבי יהודה הסתפק אמנם מהי כוונתו של הרב יצחק גרינברג כשכתב בסיום דבריו: 'ומברך על פדיון...'. האם כוונתו שנוסח הברכה הוא: 'על פדיון רבעי', או שכוונתו שצריך לברך על מצוות הפדיון בשעת הפדייה, אך לא הייתה כוונתו לומר שזהו נוסח הברכה.

48. רש"י, ברכות לה ע"א ד"ה האי מבעי ליה.

49. רשב"א, ברכות לה ע"א ד"ה הא.

50. סידור עולת ראייה (מהדורת תשע"ה), ח"א עמ' תקיג.

51. ראשי התיבות נדפסו כבר במקור בלשונו של הרב צבי יהודה. ומתוך הקשר הדברים נראה שכוונתו לומר 'אם רצונו לומר בזה גם כן נוסח הברכה'.

מן הראוי לציין שבסידור 'עולת ראייה' לא מופיעה כלל ברכת פדיון 'רבעי'. אמנם לא ברור מדוע הרב צבי יהודה שערך את הסידור⁵² לא הביא ברכה זו בסדר הברכות, וקשה לומר שהוא משום שהסתפק מהו נוסח הברכה, כי נראה שפשוט היה לו שכאשר פודים מעשר שני בימינו נוסח הברכה הוא 'לפדות מעשר שני', משום שכאשר לא ניתן לאכול מעשר שני עיקר המצווה הוא הפדיון, כך בוודאי צריך להיות נוסח ברכת חילול 'רבעי' בימינו, כי גם אותו לא ניתן לאכול בימינו. מה עוד, שלדעת חלק מהראשונים אף כשיבנה המקדש וניתן יהיה לאכול 'רבעי' בירושלים, מצוות חילול 'רבעי' היא לכתחילה.⁵³

מסקנה

א. בארץ ישראל יש לפדות פירות 'רבעי' מכל סוגי האילנות, ונוסח הברכה כפי שפסק ה'שלחן ערוך' הוא 'על פדיון רבעי' בדומה לברכה 'על פדיון מעשר שני'.
ב. על פי המנהג הנהוג בירושלים מימי הרדב"ז, שהתקבל על ידי הגר"ש סלנט והגראי"ה קוק שלאחר החורבן מברכים 'לפדות מעשר שני', ובפשטות שגם בפדיון 'רבעי', בנוסח הברכה צריך לומר: 'לפדות רבעי'.
ג. כאשר פודים פירות 'רבעי' שגדלו בחו"ל יש לפדות את פירות ה'רבעי' מכל סוגי האילנות - אך מחמת הספקות הנ"ל אומרים את נוסח הפדיון ללא ברכה.

52. כפי הידוע הגראי"ה קוק כתב את הפירוש לסידור מתחילת הסידור ועד 'יהי כבוד' של יום חול, וכן על פסוקי דזמרה של שבת. ואילו שאר הפירושים נלקטו על ידי בנו הרב צבי יהודה הכהן קוק ממקומות שונים בכתבי אביו ושולבו בפסקאות השונות בהתאמתם לסדר התפילה תחת הכותרת (ליקוטים) בסוגריים.

53. וכך אכן מובא גם בחוברת הלכות הארץ, הוצאת מכון התורה והארץ, עמ' 145-146 שנוסח הברכה הוא 'לפדות רבעי' ורק בדעת יש אומרים נכתב שיש לברך 'על פדיון'.